

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Vorming tot participatie

Dodde, N.L.

Citation

Dodde, N. L. (1977). Boekbespreking van: Vorming tot participatie. *Acta Politica*, 12: 1977(2), 275-277.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451797>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451797>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

zover het te omschrijven begrip in de omschrijving zelf terugkeert. Deze wordt gevolgd door een opsomming van 9 'kenmerkende eigenschappen' van het kapitalisme. S. zegt dit 'meer historisch specifiek' te willen opvatten. In feite ziet hij slechts een ontwikkeling volgens de zogenoemde eigen logica van de bewegingswetten van het kapitaal. Zijn behandeling van het proces van concentratie en centralisatie mist precisie: als dit voltooid is in de belangrijkste takken van nijverheid en bankwezen begint het monopoliekapitalisme; van echte monopolies hoeft dan nog geen sprake te zijn en concurrentie blijft bestaan.

Een ander kenmerk van het kapitalisme is volgens S. de staat, de historische vorm waarin de kapitalistische klasse zich als klasse manifesteert. 'Zonder staat is het kapitalisme niet denkbaar. De algemene functies van de staat zijn altijd: in stand houden van de kapitalistische productieverhoudingen, onder controle houden en zonodig reguleren van de klassenstrijd binnen het kader van die productieverhoudingen, en verzorgen van de algemene voorwaarden van de kapitalistische productie en circulatie' (p. 31). S. geeft geen materialistische analyse van historische verschijnselen, hij definieert ze slechts in die zin. De gelijkstelling van staat met kapitalistische staat maakt S. blind voor het bestaan van voor-, niet- en niet-meer-kapitalistische staten. Hoewel: nog op diezelfde p. 31 meldt S. dat reeds vóór de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze de wereld in staten en volkeren verdeeld was.

Onduidelijk is ook zijn opvatting van imperialisme, gebaseerd op het begrip internationalisatie van kapitaal; dit wordt in navolging van Mandel¹ in vier elementen opgesplitst: internationalisatie van handel, produktie, arbeidsmarkt en kapitaaleigendom. Volgens S. gaat de handel in kapitalistische vorm vooraf aan doordringing van de kapitaalsverhouding in de productiesfeer. Dit is een onmogelijkheid omdat meerwaarderealisatie meerwaardeproductie, dus een kapitalistische productiewijze vooronderstelt. Terwijl S. op p. 31 stelt dat deze laatste van begin af aan internationaal was, beweert hij op p. 62 dat deze pas ± 1860 optreedt, om vanaf 1880 het heersende (?) element te zijn. Onder internationalisatie van arbeidsmarkt verstaat S. in afwijking van Mandel ook migratie (p. 62). Trek van arbeidskracht is, anders dan S. meent, veel ouder dan het vroegkapitalisme. Door de vlucht der 'Hugonoten' (sic) te kiezen als voorbeeld van de 'internationalisatie van de koop en verkoop van de ware arbeidskracht' raakt Stuurman, voorstander van historisering van de sociale wetenschappen, geheel aan lager wal. Mandels 'Kommandogewalt über Kapital' stelt S. ten onrechte gelijk aan kapitaaleigendom, welke hij, eveneens ten onrechte, vrij uitzonderlijk acht.

Op dit 'begrip' van internationalisatie van kapitaal baseert S. zijn imperialismebegrip, dat 'in zijn meest algemene en dus nog niet concrete vorm' luidt: 'Imperialisme is de politieke uitdrukking van de internationalisatie van het kapitaal onder de voorwaarden van concurrentie van kapitalen en expansie van de kapitaalsverhouding vanuit meerdere nationale centra (p. 34). Wat 'de politieke uitdrukking' betekent wordt niet toegelicht, waardoor het begrip onbruikbaar blijft voor analytische doeleinden, — zeker wanneer die internationale concurrentie monopolistische vormen aanneemt.

Kolonialisme én neokolonialisme vallen hieronder, hoewel kolonialisme veel ouder is dan het kapitalisme en vaak niet gekenmerkt wordt door expansie van de kapitaalsverhouding. Ook valt eronder 'de onderlinge concurrentie van de imperialistische metropolen op elkaars markten'. Deze mate van algemeenheid lijkt de grens met nietszeggendheid overschreden te hebben. Kapitalisme en imperialisme zijn

per definitie met elkaar verbonden. Dat is i.t.t. wat S. meent, bij R. Luxemburg² niet het geval; zij spreekt van de imperialistische als de laatste van 3 fasen, de 'Schlussperiode in der geschichtlichen Laufbahn des Kapitals'. Dat Lenin vormen van internationalisatie n.a.v. een greep uit de geschiedenis zou postuleren is even onjuist als Stuurmans suggestie dat Lenin imperialisme gelijkstellen zou aan internationalisatie van kapitaal. Ernstiger is dat S. nalaat aan te geven waarom hij deze begrippen verbastert; dit wekt een indruk van willekeur, versterkt door een verdraaide bronnenweergave.

Integratie is het proces van internationalisatie van staatsfuncties. Deze worden door de staat vervuld in het kader van drie tegenstellingen: tussen heersende klasse en onderdrukte klasse(n), tussen verschillende heersende klassen en binnen de heersende klasse (p. 85). Internationalisatie van kapitaal en territoriale non-coincidentie van kapitaal en staat zijn twee (?) noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarden. S. onderscheidt in- en externe functies: het garanderen van de binnenlandse autonomie van de nationale heersende klasse en behartiging van kapitaalsbelangen daarbuiten. Er is meer integratie naarmate invloed van lidstaten in een internationaal orgaan gelijk is. S. kent staten van ongelijk gewicht geen wegingsfactor toe. Een internationale organisatie is omgekeerd meer een externe functie van een lidstaat naarmate deze daarin meer invloed heeft. Integratie neemt toe naarmate een intern machts-evenwicht bereikt en imperialistische wedijver overwonnen wordt. Inzoverre lijken beide begrippen complementair. Integratie lijkt anderzijds uitdrukking van internationalisatie van kapitaal en daarmee deelverschijnsel van imperialisme. Helaas blijft een expliciete behandeling achterwege.

De beschreven internationalisatieprocessen beginnen deels na het ontstaan van de E.E.G. in 1957 en kunnen dit dus niet oorzakelijk verklaren (wel verdere integratie); een scherper vraagstelling lijkt gewenst.

Stuurman (p. 23) beoogt met dit werk vooralsnog geen revolutie, geen wetenschappelijke althans. Zijn overige pretenties maakt hij evenwel ook niet waar.

J. à Campo

1 E. Mandel, *Der Spätkapitalismus*. Frankfurt am Main, 1972, p. 301.

2 R. Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals*, Gesammelte Werke, Band VI. Berlin, 1923, p. 289, 335.

Willem Langeveld, **Vorming tot participatie. Een handboek voor de politieke vorming van 13- tot 15-jarigen**. Groningen (Tjeenk Willink) 1975, XIII + 265 blz., z.p.

Het werk 'Vorming tot participatie' is een eerste publicatie van een serie over 'Onderwijs, maatschappij en politiek'. Het boek is bestemd voor (aanstaande) leraren maatschappijleer. Dit vak komt sinds 1968 voor op de lesrooster van het voortgezet onderwijs. Het is geen belangrijk vak; voor het eindexamen heeft het nauwelijks betekenis. In een tijdsbestek van één jaar — meestal één van de hoogste leerjaren — wordt in totaal twee lessen per week maatschappijleer verstrekt. Een bevoegdheid is voor het vak niet voorgeschreven; elke leraar is in principe in de gelegenheid de functie van docent maatschappijleer uit te oefenen. Vakinhoudelijk en vakdidactisch staat maatschappijleer nog in de kinderschoenen. De leerstof van het vak is een onoverzichtelijk en nauwelijks geordend geheel van sociaalweten-

schappelijke informatie. In vakdidactisch opzicht wordt het vak veelal opgevat als een soort vormingswerk. Maatschappijleer is een voor de school vreemd vak. Onopgeleide leraren geven in ongewone didactische situaties les in wereld- en levenswijsheden.

Willem Langeveld wenst aan deze merkwaardige situatie terecht een einde te maken; hij ziet maatschappijleer als een schoolvak, dat een eigen bijdrage levert op basis van informatie van politicologie, sociologie, sociale psychologie en antropologie. Bovendien meent de auteur van 'Vorming tot participatie' dat het vak zich door een eigen didactiek kenmerkt. Beide opvattingen worden door Langeveld in zijn publicaties verwerkt. Zijn boek zal met meer dan gewone belangstelling ter hand genomen worden; Langeveld is een deskundige op het gebied van maatschappijleer. Deze verwachting leidt evenwel tot enige teleurstelling. 'Vorming tot participatie' is algemeen-onderwijskundig en vakdidactisch gezien niet volledig. Het boek 'Vorming tot participatie' wil de nadruk leggen op politieke vorming in de zin van politieke bewustwording; de leerling moet een autonoom mens worden. Deze — te ruime — aanduiding blijkt voor Langeveld in te houden, dat maatschappijleer gericht dient te zijn op de overdracht en verwerving van sociaalwetenschappelijke informatie. Langeveld lijkt de bewustwording vooral als een cognitieve aan gelegenheid te zien. In dit verband hebben zijn opvattingen over de zogenaamde categorieën veel betekenis. Zij zijn fundamentele ordeningsmogelijkheden voor een rationele doordenking van de werkelijkheid. De uitwerking van deze sleutelbegrippen laat evenwel enigszins te wensen over. Het is niet geheel duidelijk wat inhoudelijk gezien onder dit begripsinstrumentarium begrepen moet worden. De kritische bespreking van de indeling van Hilligen in existentiële, kennis-, waarden- en politiek-dialectische categorieën; van Gillespie en Glenn in verandering, stabiliteit, ontwikkeling en conflict en van Giesecke in onder meer conflict, macht, recht en solidariteit brengt geen verheldering. Langevelds eigen indeling van sociaal-culturele basiscategorieën als interactie, communicatie en dergelijke wordt helaas niet gefundeerd. Dat moet betreurd worden; hierin ligt namelijk de problematiek van het vak maatschappijleer. Het heeft geen enkele zin het vak als een homoeopatische verdunning van sociale wetenschappen te beschouwen. De pedagogische doelstelling — de autonome mens — vraagt een geheel andere benaderingswijze dan een vakwetenschappelijke. Maatschappijleer is slechts gebaat met een min of meer consistent geheel van basisbegrippen, dat de leerlingen in staat stelt hun plaats in de werkelijkheid te kennen en te beoordelen. Deze sleutelbegrippen zullen de leerlingen gedurende de lessen maatschappijleer in thematische kaders moeten worden aangeboden. Een thema — bijvoorbeeld conformiteit-en-deviantie — moet beschouwd worden als het conceptuele kader waarin de basisbegrippen een plaats vinden en zichtbaar gemaakt worden. Langeveld zoekt deze themata vooral in de fenomenen van gezin, school en media. Deze keuze bevreemdt enigszins; hoe belangrijk gezin en school ook genoemd mogen worden, kennis van betrekkingen in primaire en secundaire verbanden geeft geen inzicht in het politieke bestaan van een samenleving. Zelfs informatie over media vermag niet te leiden tot een kritische attitude ten aanzien van een maatschappelijk bestel. Het lijkt alleszins gewenst van andere conceptuele kaders uit te gaan, waarbij te denken valt aan Wheelers centrale thema's van conflict tussen individuen en groepen; vrijheid en gebondenheid; rechten en plichten van individuen en groepen; de ontwikkeling van waarden en normen en contestaties tegen de bestaande gang van zaken. Eerst in deze conceptuele kaders komen ordeningsbegrippen als structuur, proces, positie, patroon, rol,

en dergelijke tot hun recht.

Ook het hoofdstuk over didactische werkvormen — een voor de leraar maatschappijleer uiterst belangrijk onderwerp — valt enigszins tegen. Er is meer beschikbaar dan discussietechnieken en rollenspelen. Het ware dan ook gewenst dat Langeveld aandacht had besteed aan de plaats en de betekenis van de didactische werkvormen van het doceren en het demonstreren bij het vak maatschappijleer. Eveneens van betekenis is de vragende onderwijsvorm, die onder invloed van Bloom tot een interessante ontwikkeling is gekomen. Ook het gesprek omvat als didactische werkvorm meer dan discussiemogelijkheden. Tenslotte zou Langeveld geschreven kunnen hebben over de zogenaamde zelfwerkzaamheidsvormen. De grote plaats, die de auteur van 'Vorming tot participatie' heeft ingeruimd voor de ontwikkelingspsycholoog Piaget c.s., had Langeveld naar alle waarschijnlijkheid beter kunnen besteden aan didactici als Aebli, Engelhardt, Menck, Roth en anderen. Hoe belangwekkend (ontwikkelings)psychologische gegevens ook kunnen zijn, ze kunnen nimmer aangeven wat en hoe de leraar moet doen in zijn klas. Empirisch-experimentele informatie van (sociaal)psychologische aard verstrekt geen gegevens over de meest doeltreffende methode om kennis of een vaardigheid te doen verwerven. Een onderwijstheorie is prescriptief en normatief. De beschrijving van het ontwikkelingsproces deelt — achteraf — mee wat gebeurd is. De theorie van het onderwijzen en het leren wil aangeven hoe de overdracht en verwerking van gegevens dient te geschieden.

Uit deze kritische opmerkingen mag overigens niet geconcludeerd worden, dat Langeveld een overbodig werk geschreven heeft. Niets is minder waar; deze eerste publicatie in de reeks over Onderwijs, maatschappij en politiek heeft zeker verdienste. Er wordt met name een uitvoerig overzicht verstrekt van de politieke socialisatie van de jonge mens. Belangwekkend is het te vernemen, dat reeds de kleuter — op zijn wijze — een voorstelling heeft van het politieke gebeuren. Easton en Hess veronderstellen, dat de ontwikkeling van politieke oriëntaties plaats vindt gedurende de leeftijd van drie tot dertien jaar. Aangezien de vroeg verworven noties lang doorwerken, worden deze jaren van vorming van veel betekenis geacht. Weliswaar vindt voortdurend 'reality testing' plaats, maar de politieke socialisatie van de vroege jeugd heeft grote invloed op het verdere leven van de mens. Langeveld stelt in dit verband, dat de niet-intentionele socialisatie naar alle waarschijnlijkheid groter is dan de intentionele. Daarmede wil overigens niet gezegd zijn, dat gericht politieke vorming geen zin zou hebben. Integendeel, Langeveld geeft duidelijk aan, dat voor politieke vorming het onderwijs van belang is. Hij volgt Roig en Billon-Grand, die opmerken, dat het kind op ongeveer twaalfjarige leeftijd vatbaar is voor intentionele politieke socialisatie. De leerling is dan in hoge mate gedisponeerd voor het ontvangen van politiek-maatschappelijke informatie. Langeveld beveelt hiermede aan het vak maatschappijleer in de lagere leerjaren van het Nederlandse voortgezet onderwijs te introduceren. Zijn boek is een pleidooi voor politieke vorming aan dertien- tot vijftienjarigen.

N. L. Dodde